

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата історичних наук

Паршина Іллі Леонтійовича на дисертацію Рудніка Дениса Геннадійовича

«Боярство Південно-Західної Русі XI–XIV століть», подану на здобуття

наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю

07.00.01 – історія України

Дисертаційне дослідження Дениса Рудніка присвячене складним питанням генези та розвитку боярства Київської, Чернігівської, Переяславської, Галицької та Волинської земель із наголосом на його роль у соціальному, економічному та політичному житті. Вибір цієї теми є цілком умотивованим, адже, напевно, назріла потреба у переоцінці значення військової еліти Русі, діяльність якої почасти трактується ще за історіографічними зразками позаминулого століття, тому розгляд пов'язаних із боярством сюжетів є вкрай важливим для сучасної української медієвістики.

Відповідно до поставленої мети й завдань, кандидатська робота має розгалужену структуру – усього виокремлено три розділи. Об'єкт («боярство як провідний прошарок суспільства князівств Південно-Західної Русі XI–XIV ст.») і предмет дослідження («особливості формування боярського стану») визначені чітко (с. 18–19). Вибір хронологічних рамок добре обґрунтований. Зокрема, автор докладно визначив, що саме XI ст. стало часом появи у літописах згадок про «місцеве боярство», тоді як XIV ст. характеризується поступовим входженням окремих князівств до складу іноземних держав. Як видно зі Вступу дисертації та змісту автореферату, текст пройшов добру апробацію. Результати роботи представлені під час виступів на численних наукових конференціях, а головні підсумки відображені у чималій кількості публікацій по темі дослідження.

Текст вигідно вирізняється послідовністю викладу матеріалу та доволі добрим літературним стилем. Це значно полегшує ознайомлення з

непростими процесами функціонування боярства як «людей меча». Низка дослідницьких сюжетів вказує, що дисертант мислить самостійно, вдається до спростування деяких історіографічних стереотипів, формулює власні гіпотези, припущення й спостереження, не ухиляючись при цьому від обговорення непростих дискусійних питань.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження» (с. 23–59) містить ґрунтовний огляд праць істориків, так чи інакше причетних до висвітлення минулого руського боярства. Денис Руднік, наприклад, справедливо зауважив, що концепція «боярства як експлуататорського класу» поступово відходить на другий план, відкриваючи можливість для перегляду деяких усталених протягом ХХ ст. гіпотез. Друга частина розділу присвячена аналізу доступних джерел. Важливо, що окрім літописів автор використав дані археології, утім, для визначення економічного аспекту діяльності середньовічної військової еліти. Далі описано головні методи і принципи, які використовувалися при укладанні дисертації. Зазначимо, що вони відповідають сучасним вимогам.

Розділ 2 «Становлення й розвиток боярської верстви суспільства» присвячено проблемам формування боярства як специфічної верстви суспільства Русі та соціально-економічному та політичному становищу представників цього прошарку. Так, автор детально аналізує походження терміну «боярин», наголошуючи на його скандинавському, болгарському, місцевому наповненнях (с. 60–70). Підсумовано, що боярство одразу ж розподілялося на велике та молодше. Цей розподіл, очевидно, пов'язаний із військовою організацією князівської дружини. При цьому представники молодшої дружини з кінця ХІІ ст. перетворилися на дворянство. Різниця між дворянами та боярами, як її оригінально сформулював дисертант, полягала у тому, що вони володіли різними земельними за характером володіннями – відповідно, умовним та вотчинним.

Якісно виконана частина розділу, де ідеться про суспільне та економічне життя представників військової еліти. Так, охарактеризоване таке ментальне

явище як боярська «вина», тобто ті провини та гріхи, які не личили боярину і за які його могли навіть покарати смертю.

У дослідженні добре розкрито питання матеріального забезпечення боярської версти населення. Якщо на початку державотворення основний ресурс отримувався за рахунок військової здобичі, то з утвердженням постійної княжої адміністрації головними джерелами прибутку ставали земельні володіння, збирання данини та служба своєму сюзеренові. Завдяки залученню даних археології вдалося показати, що серед знаті були і надзвичайно заможні люди. Наприклад, як продемонстрував автор, під час розкопок боярського осередку у Новоградку виявлено фрескове оздоблення стін, залишки багатих прикрас для одягу і навіть наявність скла у вікнах, що на XIII ст. було малопоширеним явищем навіть для багатьох культових споруд (с. 89–92). Наприкінці розділу зауважено, що протягом досліджуваного періоду склад руських «людей меча» постійно поповнювався, тобто боярський стан не був замкненою корпорацією.

Розділ 3 «Боярська верства в межах Руської землі в XI–XIV ст.» демонструє спільні та відмінні риси в історії становлення та розвитку боярства Київської землі, Чернігівського, Переяславського, Галицького Волинського князівств. На підставі проведеного аналізу дисертант визначив, що київські бояри, завдячуючи своїй службі у столиці Русі, мали найкращі можливості для кар'єрного зростання і, відповідно, особистого збагачення. Їхня роль у політичному житті Києва і Київського князівства була надзвичайно високою. Натомість джерельні матеріали не зберегли достатньо свідчень задля того, аби визначити високу активність чернігівських чи переяславських бояр. Безперечно, вони володіли значними багатствами, але у літописах про це за зауважено не так уже і багато. Д. Руднік справедливо вказує і на те, що наближеність до кочового Степу (особливо, коли ідеться про Переяслав) підсилювала місцевих князів саме як військових лідерів, що відображалось і на внутрішньому авторитеті княжої влади (с. 160).

Окремішність галицьких та волинських бояр дисертант пов'язує з різницею у їхньому походженні та економічному базисі, на які вони спиралися. Так, галичани відверто експлуатували природні багатства краю (наприклад, соляний промисел) і завдяки цьому набули колосального впливу на місцевих князів із династії Ростиславовичів. Волинське боярство навпаки залежало від свої сюзеренів Романовичів, тому між «людьми меча» сусідніх руських земель існували серйозні розбіжності у політичних поглядах та менталітеті (наприклад, с. 208).

Авторські судження, міркування, узагальнення й спостереження підсумовано у «Висновках» (с. 209–215), що корелюються з поставленими у роботі завданнями (с. 19–20). Варто відзначити, що роботу якісно доповнюють додатки, де окрім мап, деяких текстів та археологічних артефактів вміщено, фактично, ще один розділ, присвячений боярству Північної та Північно-Східної Русі (с. 289–312). Автор детально аналізує особливості формування військової еліти на цих територіях, визначає її політичні орієнтири та роль у суспільному житті.

Робота, у цілому, справляє позитивне враження. Щоправда, необхідно звернути увагу на деякі дискусійні моменти:

1. Вдаючись до аналізу боярства Південно-Західної Русі, дисертант вдало простежив особливості його формування як окремого суспільного прошарку, визначив соціально-економічне та політичне становище бояр різних земель Русі. Однак, здається, докладнішого розгляду потребувала би також проблема еволюційних змін боярського менталітету як світогляду середньовічних «людей меча». Наприклад, було б непогано визначити, наскільки, скажімо, християнські ідеали впливали на повсякденне життя боярства, наповнене жорстокими війнами, інтригами, а подекуди і навпаки – відданістю своєму сюзеренові та релігійною побожністю (зокрема, про це див.: Мусин А. Е. *Milites Christi Древней Руси. Военская культура русского Средневековья в контексте религиозного менталитета*. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2005. 369 с.). Водночас, розбір поглядів бояр,

їхніх ритуалів та зовнішніх орієнтирів, співставлення з аналогічними явищами, що існували у середовищі західноєвропейської військової еліти, напевно, також додали би рецензованій роботі інформативності.

2. Розглядаючи генезу боярства як специфічної верстви суспільства, дисертант аналізує значення терміну «боярин» і «муж», простежує норманський чинник у виникненні княжої дружини та, відповідно, найближчого княжого оточення. При цьому, однак, він покликається на велику кількість фахової літератури, тоді як його авторська думка залишається на маргінесі дослідження. З тексту, наприклад, так остаточно і не зрозуміло, яке визначення «боярства» як терміну йому здається вірогіднішим. До того ж, писемні джерела подекуди фіксують таке означення як «вельможа». Наскільки воно може бути рівнозначне «боярину»? (чи не остання спроба розв'язати ці дискусійні питання: Данилевский И. «Бояре»: историографическая традиция vs свидетельства древнерусских источников. *Colloquia Russica. Series II*. Івано-Франківськ, Краків, 2018. Vol. 4. С. 51–66)

3. Текст дослідження, все ж таки, містить нечисленні технічні та «історіографічні» огріхи. Наприклад, випадковою опискою можна вважати датування Ярославської битви 1232 р. (замість правильного 1245 р., с. 79). Подекуди у словах пропущено літери чи неправильно вжито відмінки («зазначмо» – с. 94; «таку ж різниця» – с. 97 тощо). Окрім цього у дисертаційному дослідженні, присвяченому середньовічній тематиці, напевно, не варто покликатися на загальну роботу з історії України авторства Ореста Субтельного чи переклад Іпатіївського літопису за редакцією Леоніда Махновця. Хоча обидва дослідники і їхні публікації користуються популярністю, але канадський фахівець проблемами боярства ніколи спеціально не займався, а переклад українською мовою складного літописного тексту більше розрахований для масового читача, ніж для наукового вжитку.

Ці зауваження, частково дискусійного характеру, не ставлять під сумнів наукову вартість роботи.

Отже, дисертація Рудніка Дениса Геннадійовича «Боярство Південно-Західної Русі XI–XIV століть», подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України, за своїми основними характеристиками відповідає чинним вимогам ДАК МОН України, які ставляться до кандидатських дисертацій. Зміст автореферату, основного тексту роботи й висновків дисертації ідентичні між собою. Руднік Денис Геннадійович цілком заслуговує присвоєння йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

доцент кафедри історії середніх віків

та візантиністики

Львівського національного університету

імені Івана Франка

Підпис доц. Паршина І. Л. підтверджую

Вчений секретар

Львівського національного університету

імені Івана Франка

к.і.н. Паршин І. Л.

доц. Грабовецька О. С.